

ANFALLET MOT NYA VARVET 1719

var ett överrumplingsanfall mot Nya Varvet i Göta älvs mynning natten till den 27 september 1719 (g.s), då en dansk militärstyrka och via Mindre fartyg angrep den svenska hamnanläggningen och inneliggande fartyg.

Anfallet mot Nya Älvsborg

Fästningens nordvästra bastion, Hummern, sedd från vallen till hornverkets västra horn.

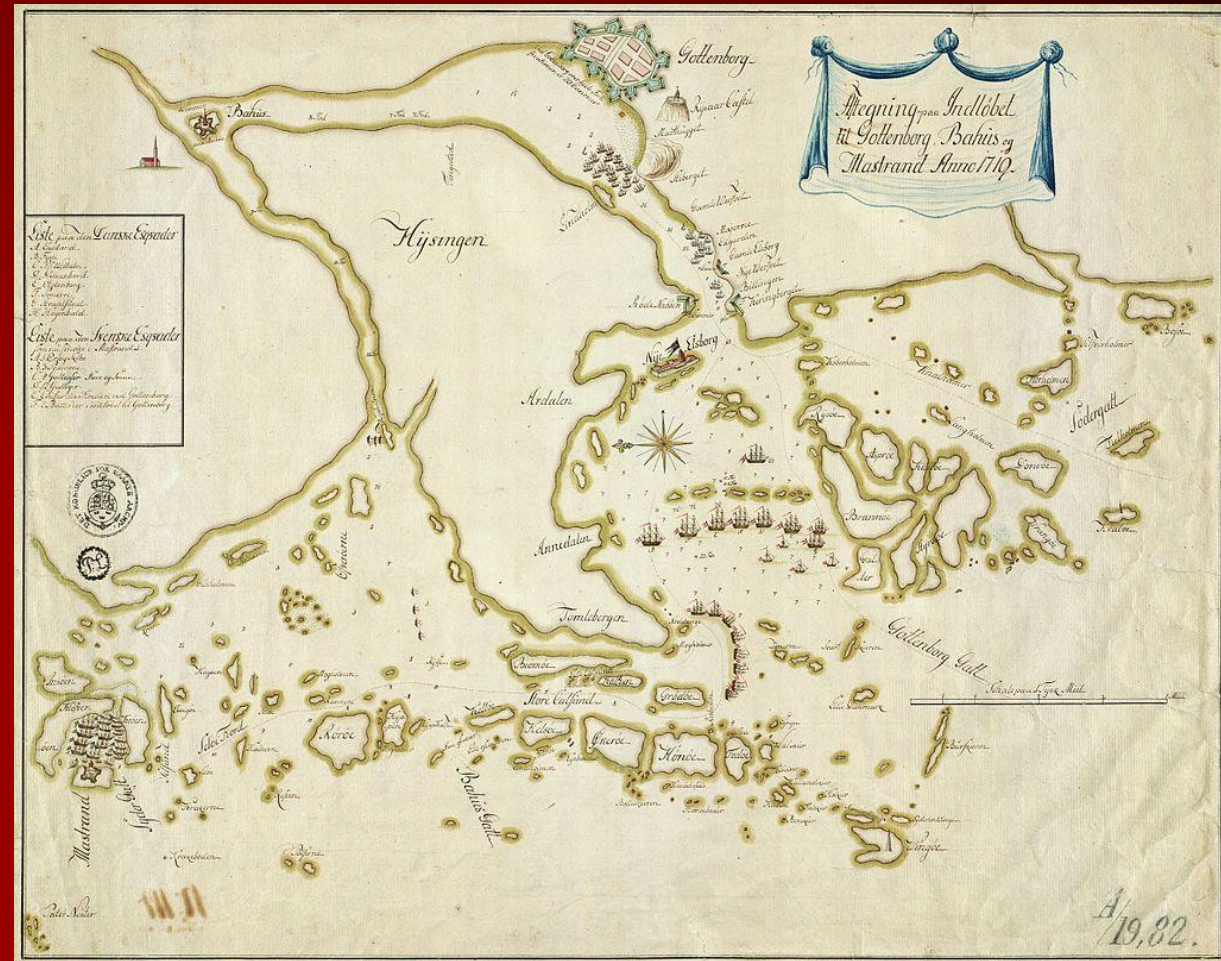

Efter en lyckad svensk erövring av danska örlogsfartyg vid Grötö i september 1719, hämnades den unge viceamiralen Peter Tordenskjold några veckor senare genom att från Marstrand, i skydd av mörkret anfalla den svenska flottbasen Nya Varvet. Attacken var i första hand en vedergällning för den svenska attacken på Grötö.

Bakgrund

Under våren 1719, i slutfasen av Stora nordiska kriget, genomförde en dansk flottstyrka en blockad av Göteborgs hamninlopp. I början av juli anföll en dansk-norsk armé norrifrån in i Bohuslän, efter att fredsförhandlingar i Stockholm misslyckats, och erövrade Strömstad. Samtidigt anfölls Marstrand av fartyg ur den danska blockadstyrkan, under ledning av schoutbynacht Peder Tordenskjold. Större delen av fartygen i den svenska örlogseskadern på västkusten, Göteborgseskadern, sänktes av sina egna besättningar för att inte komma i danska händer. Den 15 juli kapitulerade oväntat kommandanten, överste Henrich Danckwardt, på den starka fästningen Karlsten i Marstrand. Fästningen namnändrades till Kristiansten, och blev därefter en bas för danska anfall i Göteborgsområdet. Den 21 juli anfölls fästningen Nya Älvsborg utanför Göteborg, men anfallet kunde slås tillbaka efter några dagars artilleribeskjutning, och Tordenskjold fortsatte sin blockad av Göta- och Nordre älvs mynning. Detta innebar att man på svensk sida förstärkte sin bevakning av Nordre älvs mynning vid Kippholmen.

Eftersom fredsförhandlingarna precis hade återupptagits fick Tordenskjöld order om att sända större delen av sin blockadstyrka till Köpenhamn. Den 28 augusti lämnade ett 20-tal danska fartyg Göteborgs skärgård och seglade mot Öresund, samtidigt som blockaden av Nordre älv upphörde. Tre danska linjeskepp och en skottpråm fanns kvar vid Rivö fjord. Dessutom fanns två skottpråmar, två galärer, en bombardergaljot och fem transportfartyg vid Grötö nära Kalvsund.

Dansk karta över området mellan Göteborg och Marstrand våren 1719. Kalvsund och Rivöfjorden spärras av danska örlogsfartyg. Handelsfartyg vid Klippan och Stigberget kommer inte ut. Göteborgseskaderns fregatter ligger orustade i Marstrand. Några mindre svenska fartyg håller vakt vid Kippholmen i Nordre älvs mynning. Djup anges i famnar eller danska fot (fod). Källa: Det Kongelige Bibliotek, Köpenhamn

Efter att ha fått information om de nya förutsättningarna bestämde sig chefen för Göteborgseskadern, amiral Jonas Fredrik Örnfelt, för ett överraskande anfall mot styrkan vid Grötö. Brigantinerna Luren (2 kanoner), Framfuss, Uppassaren och galären Lucretia (2) sändes tillsammans med sex beväpnade slupar under befäl av kommendör von Utfall, från Nya Varvet via Nordre älv till Kippholmen.

Vy från Kippholmen i Nordre älvs mynning, mot väster och Nordreälvfjord. Delar av skansanläggningen från tidigt 1700-tal är fortfarande synlig i terrängen.

Fältmarskalk Carl Gustaf Rehnskiöld

Befälhavaren över de svenska trupperna i Bohuslän, fältmarskalk Carl Gustaf Rehnskiöld, beordrade byggande av ytterligare skansar vid mynningarna av Göta- och Nordre älv ifall Tordenskjöld "torde söka sig på något sätt sådant att revängera". Det var dels Arendals skans, på södra stranden av Hisingen väster om Nya Älvsborg, dels en skans vid Kippholmen i Nordre älvs mynning. Sedan tidigare fanns kanonbatterier vid Rya Nabbe på Hisingen, och Lilla Billingen vid Nya Varvet. Däremellan hade ett antal gamla fartyg sänkts som en spärr tvärs över älven, och bara en smal ränna hade lämnats öppen vid Nya Varvet.

Carl Gustaf Rehnskiöld
(skrev sig Rehnschiöldt), född 6 augusti 1651 i Stralsund, Svenska Pommern, död 29 januari 1722

Angående överfallet vid Grötö, så skrev **Tordenskjold** först till amiralitetet i Köpenhamn, att det hörde till att efter goda nyheter kommer dåliga. Några dagar senare var tonen mindre filosofisk då han skrev "men jeg skal revangere det, skulde jeg end derved vorde massaceret". Han började fundera ut en plan för att ta sig in till Nya Varvet och återta fartygen. Den 12 september sågs de sista danska fartygen på Rivö fjord styra till sjöss, och den halvårslånga blockaden var hävd. Medan övriga skepp sändes till Köpenhamn seglade linjeskeppet Laaland (50 kanoner) till Tordenskjold i Marstrand. Tillsammans med chefen på Laaland, kapten Oluf Budde, utarbetades detaljerna i anfallsplanen. Man beslöt att använda slupar som skulle fyllas med brännbart material, och bemannas med välbeväpnat manskap. Budde skulle föra befäl över sluparna, och två galärer skulle följa med som skydd, under Tordenskjolds befäl.

Peter Wessel
Tordenskjold

Eftersom de flesta större danska örlogsfartyg hade seglat iväg, beslöt amiral Örnfelt att försöka angripa de mindre danska fartyg som fortfarande rörde sig runt Marstrand. Han beordrade att amiralitetskapten Nils Nilsson med galärerna Prins Kristian (9 kanoner) och Lucretia, samt sluparna Luren, Uppassaren och Framfuss skulle via Nya Älvsborg och Kalvsund försöka komma åt fientliga bevakningsfartyg söder om Marstrand. I väntan på tillräcklig antal soldater kom inte Nilsson iväg från Nya Varvet med sin styrka förrän 25 september.

Den danska attacken på Nya Varvet natten till den 27 september 1719. Röd linje: Danska fartygens attack, Blått: Svenska fartyg, Lila: Svenska befästningar

Anfallet mot Nya Varvet

Lördagen den 26 september

Klockan 14.30

Mellan klockan två och tre på eftermiddagen rodde nio slupar under kapten Buddes befäl ut ur Marstrands hamn. Enligt de skriftliga order han fått av Tordenskjold, skulle han stanna vid Grötö och invänta nattmörkret. Tordenskjold följde i en egen slup tillsammans med två galärer en liten tid efter Buddes slupar. Mellan klockan fyra och fem upptäckte Budde några svenska galärer på Nordre älvs fjord. Han lät då sina slupar stanna vid Måvholmen, öster om Rörö. Då Tordenskjold i den efterföljande styrkan upptäckte svenskarna, lät han galärerna vila på årorna, och sände bud till Marstrand efter ytterligare en galär. Vid sextiden på kvällen var båda danska styrkorna förenade vid Måvholmen.

Samtida danskt
kopparstick över "Gamel
Elfsborgs Anfald og
Overrumpling".
Bokstäverna anger olika
händelser under attacken.
Källa: Det Kongelige
Bibliotek, Köpenhamn

Klockan var elva eller "halv gången tolv" när danskarna kom fram till det första svenska kanonbatteriet, Käringbergsbatteriet, som var bestyckat med två 18-pundiga kanoner. En grupp soldater från Älvsborgs regemente bemannade batteriet. Det var fortfarande relativt mörkt och soldaten Gudmund Lydig, som stod på post, kunde se två mastförsedda fartyg bogserade med ett antal slupar runt omkring. Han ropade an fartygen och fick till svar att det var "goda svenskar" och "det woro de Swänska galejor". Soldaten Lars Skata skickades att rapportera detta till kompanichefen, kapten Gerhard Hård, som hade sitt kvarter på en gård en bit därifrån. Under tiden fick de danska fartygen passera. Nästa batteri som danskarna måste passera var Karlsbergs eller Caroli batteri. Det bestod av fyra 12-pundiga och två 3-pundiga kanoner, samt två mörsare. Batteriet var placerat vid nuvarande Tångudden, och älven var långgrund vid batteriet. Bemanningen sköttes av samma regemente som vid Käringbergsbatteriet. Soldaten Lars Bergström, som stod på post, hörde tydliga årtag från båtar som passerade i mörkret.

Befälhavaren på den i hamnen liggande galären Carolus hade legat och sovit på sitt fartyg, när han väckts av danskarnas aktiviteter i hamnen. Han lyckades undkomma och tog sig så snabbt som möjligt till holmmajoren (motsvarar varvschef) Ernbildt, som lät larmtrumman gå på Nya Varvet. Månen hade nu gått upp, och man kunde se hur rök bredde ut sig bland fartygen, när plötsligt ett fartyg exploderade med en blixtn och kraftig knall. Inom en kvart hade det kompani med soldater som varit inkvarterade i privatbostäder vid Nya Varvet samlats, och motstånd började organiseras.

De danskar som inte anföll kanonbatteri och vakthus, började att göra loss fartygen i hamnen och försöka bogsera ut dem. Det största fartyget var kaparfregatten Le Comte de Mörner (36 kanoner), som tillhörde Ingela Gathenhielm, änka efter den år 1718 bortgångne kaparredaren Lars Gathenhielm. På grund av fartygets storlek, avspärrningarna på Göta älv och en tilltagande vind gick arbetet långsamt. Den vid Grötö erövrade galären Prinds Carl togs nu också tillbaka av danskarna.

Vid tretiden på morgonen hade alla Tordenskjolds slupar lämnat Wike fjord, nuvarande Älvsborgsfjorden, under livlig beskjutning från svenska kanonbatterier och musköter utan att förlora en enda man. De återkom till galärerna norr om Brännö, och seglade genast vidare till Kalvsund där de uttröttade besättningarna fick vila ut några timmar. Tordenskjold fortsatte under tiden norrut med sin slup.

Under natten hade kapten Nilsson dragit sig upp mot Sillesund sydväst om Marstrand med sina fartyg, för att spärra danskarnas reträttväg om de skulle befinna sig söder om svenskarna. Eftersom det började blåsa hård sydvästlig vind, med besvärande dyning, förflyttade sig svenskarna till lä öster om Sälö där man kastade ankar. Några timmar senare följde resten av den danska styrkan. Alla svenska fartyg lättade ankar och tog upp förföljandet, utom den tunga galären Prins Kristian som på grund av vädret "omöjligen kunde komma utur stället, eller arbeta sig upp i lovart". Under eldgivning förföljdes danskarna genom Sillesund, men när Marstrands fästning började beskjuta svenskarna, avbröts jakten.

**Kanon bärgad från
kaparfregatten Le
Comte de Mörner i
samband med
muddringsarbete i
Göteborgs hamn
1923, utställd på
Onsala
Sjöfartsmuseum.**

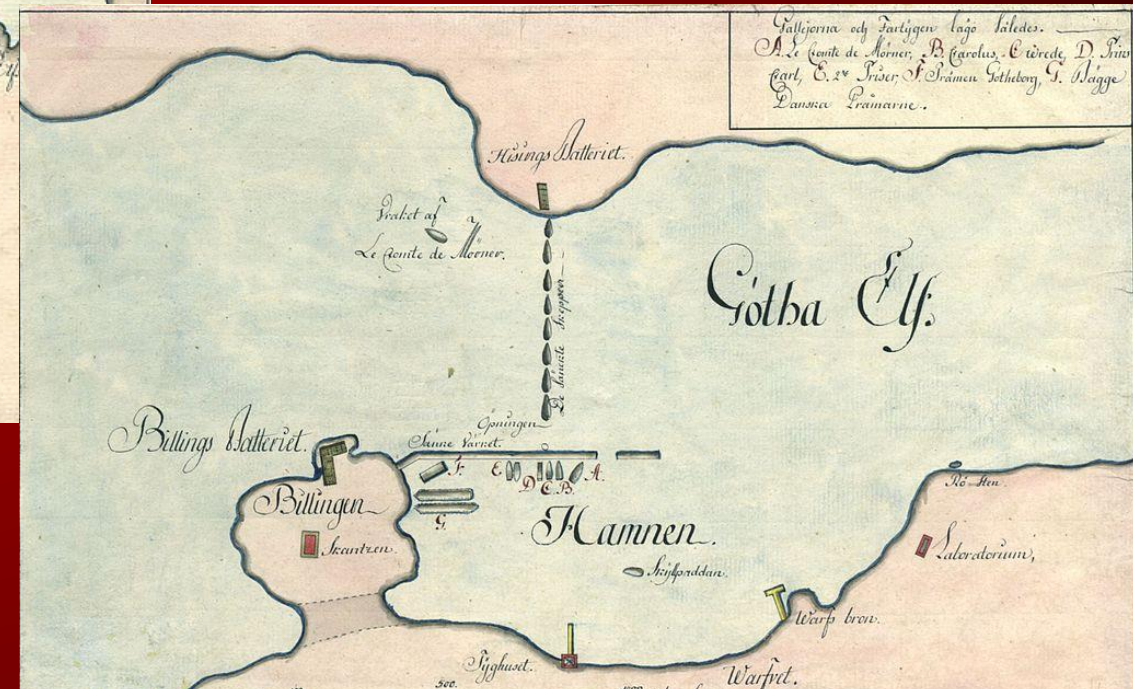
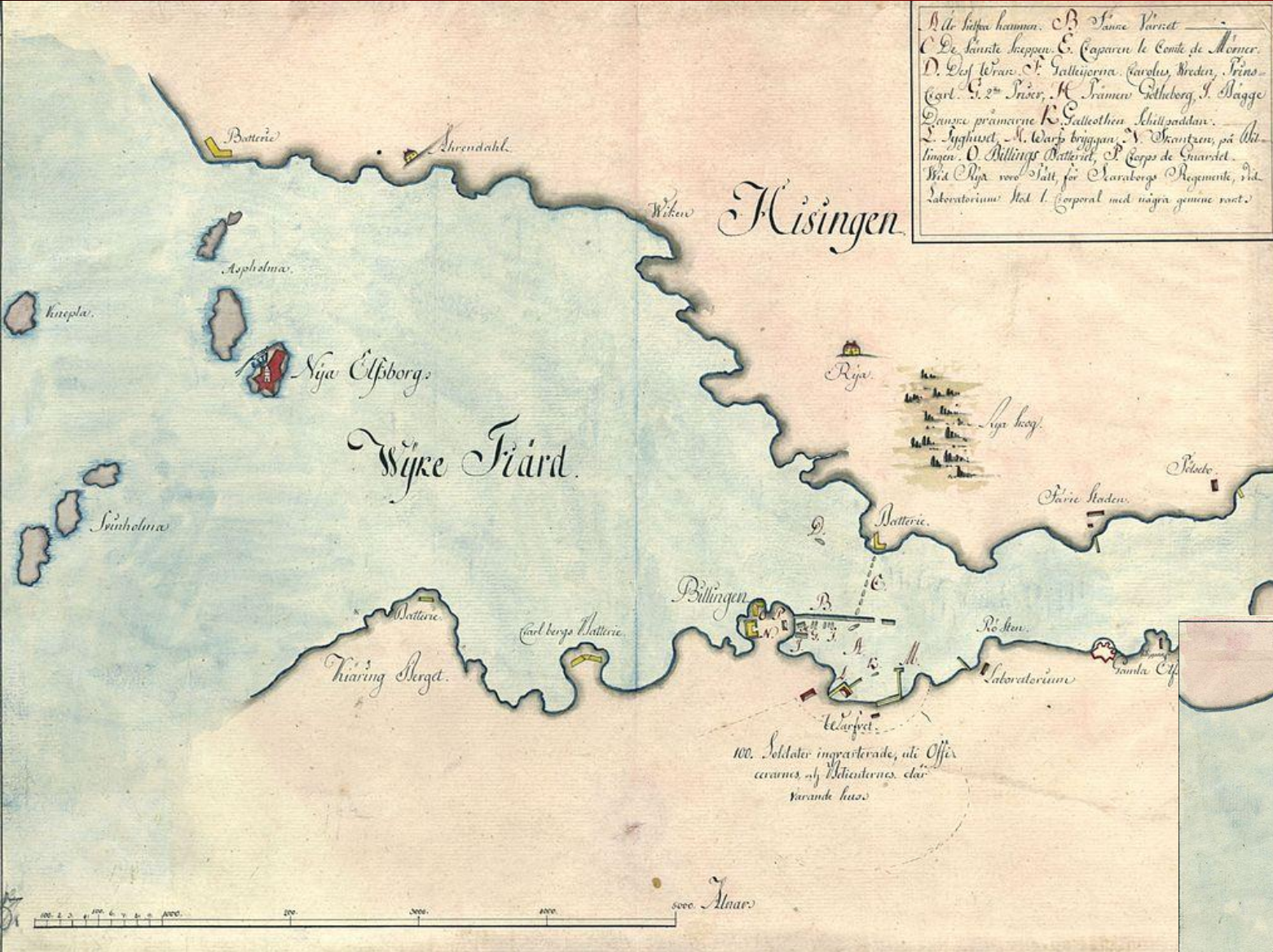
Utsikt från höga batteriet på Lilla Billingen mot Älvsborgsfjorden och Göteborgs hamninlopp. Till vänster syns pirarna från båthamnarna vid Tångudden och, längre bort, Käringberget.

**Utsikt från
Karlsten mot
sydväst. Bortom
södra inloppet till
Marstrand, mitt i
bilden, syns till
vänster Klåverön,
och därefter
bland annat
Ärholmen och
Sillesund.**

Varvet var den sista stridshandlingen mellan Sverige och Danmark innan vapenstillestånd slöts den 28 oktober 1719, och slutligen freden i Frederiksborg den 3 juli 1720. Anfallet var också Tordenskjolds sista sjöstrid. Han dödades i en duell den 12 november 1720 med Jakob Axel Staël von Holstein, en officer som tidigare varit i svensk och polsk tjänst.

Karta över Göta älvs mynning, uppritad i samband med den efterföljande utredningen av attacken mot Nya Varvet 1719.

Stridsområdet sett från Älvsborgsbron. Till vänster syns Nya Varvet och, längst bort, Käringberget. Till höger syns Rya Nabbe och, bortanför containerkranarna i Skandiahamnen, fästningen Nya Älvsborg.

